

Характеристика оцінки про- і анти-унійної діяльності В.-К. Острозького у «Антиризисі» Іпатія Потія

Київський воєвода князь Василь-Костянтин Острозький, будучи людиною зі світським статусом, у останні 2 десятки років XVI ст. є активною дійовою особою процесу спроб об'єднання (унії) католицької і православної конфесій та ряду інших міжцерковних справ. Прикладами такої активності є проведення останнім у 1584 р. переговорів з Апостольською Столицею про можливе створення східнослов'янського патріархату на чолі з патріархом Єремією II [3, с. 180; 5, с. 104] та готовність князя одноосібно вести справу унії, якщо Константинопольський патріарх буде неприхильним до неї [5, с. 105]. Концентрація інтелектуальних сил в Острозькому культурно-освітньому осередку за рахунок залучення до співпраці діячів різних конфесій і ідеологій є ще одним доказом впливу православного магната у даній сфері [9, с. 90-91].

Більше того, коли потрібно, В.-К. Острозький діє на конфесійній арені всупереч волі короля Речі Посполитої: прибуває на собор в Берестя з протестантами та озброєною охороною [17, с. 163], перед цим запросивши туди протосинкела Никифора, що перебував у розшуку [10, с. 147].

Активність вельможі призвела до створення твору, за матеріалами котрого проводиться це дослідження: «Антиризис» є відповіддю на «Апокрисис» [2] написаний за сприяння В.-К. Острозького й Х. Радзивіла [13, с. 20, 22].

Варто додати про визнання у дослідженнях, зроблених в кін. XX ст., некоректною тези М. Грушевського, котрий оцінює князя, як м'якохарактерного в конфесійних справах. Змінність рішень магната пояснюється необхідністю працювати йому у перехідний період релігійного життя [3, с. 184].

В історіографії є дослідження про діяльність В.-К. Острозького у питанні спочатку організації, а потім протидії унії. У них можна простежити еволюцію бачення особи князя від противника об'єднання церков, що, однак, раніше проявляв зацікавленість у ньому до думок, які з'явилися у 15 минулих років, про дотримання вельможею декількох векторів в церковній політиці. Варто відзначити, що оцінки князя з'являються вже у донедавної історіографії: Петро Скарга вважає головною рушійною силою унії світських лідерів православного суспільства, насамперед В.-К. Острозького [3, с. 54]. Ігнатій Стебельський негативно

характеризує магната описавши утиски уніатів матеріального характеру з його боку [16, с. 114-115]. Як організатора [6, с. 19] і одного з лідерів [15, с. 324] православного собору, який переніс обговорення унії в політичну площину [15, с. 336], князя бачать Софія Сеник й Казимир Ходиницький, тим самим визнаючи право вельможі займатися даною справою. Аналогічна думка у вчених Януша Билінськи і Йозефа Длугоша: Василя-Костянтина вони називають лідером «антиунійної партії» [15, с. 19]. З двох сторін характеризує унійну діяльність магната Борис Гудзяк: він позиціонує його як творця «універсальної унії» [3, с. 283-284], водночас вказуючи на нереальність такої концепції [3, с. 290] і бажання ієрархів через унію звільнитися «не тільки від юрисдикції Царгородського патріархату, а й від тиску світської шляхти та магнатів» [3, с. 290] в число котрих входив князь Острозький. Віталій Шевченко також зазначає про поєднання у досліджуваній персоналії ролі захисника православ'я і цезаропапістських переконань [12, с. 95].

Актуальність статті полягає у можливості за рахунок індуктивного методу репроекувати особисте бачення унійної активності особи Василя-Костянтина Острозького Іпатієм Потієм на сформовану історіографією візію князівської діяльності у контексті міжконфесійної боротьби з одночасним поділом отриманої інформації на тези. Іпатій (Адам) Потій у кін. XVI ст. є самодостатнім [7, с. 137] релігійно-політичним діячем водночас неоднозначно пов'язаним з В.-К. Острозьким: заради посади єпископа він відмовляється від своїх маєтків, хоч і обирається за сприяння магната після чого проводить незалежну від нього політику [7, с. 138]. Варто додати, що думка князя є квінтесенцією бачення проблеми православною шляхтою Речі Посполитої – введення унії вона розцінює як замах на свої привілеї гарантовані рядом нормативно-правових актів [10, с. 92]. До речі, на політичні мотиви опору унії звертає увагу опонент Потія – Христофор Філалет [14, с. 595-596].

Необхідність застосування подібної схеми дослідження підтверджують окремі думки висловлені представниками науки: М. Скабаланович у своїй монографії твердить про навмисне введення в оману Іпатієм Потієм В.-К. Острозького щодо унії [8, с. 155-157], водночас Й. Третяк звертає увагу на неоднорідний стиль викладу матеріалу автором «Антиризиса»: де матеріал стосується В.-К. Острозького І. Потій знижує свою емоційність і радикалізм, але, відповідаючи на твердження Філалета, дозволяє собі використання особистих образ опонента [18, с. 216].

Перейдемо безпосередньо до розгляду проблеми. Відповідна темі статті інформація в «Антиризисі» поміщена в опублікованих Потієм листах адресатом і адресантом котрих є В.-К. Острозький. Після

їхнього опрацювання можна виокремити декілька аспектів проблеми унійної діяльності князя описаної в «Антиризисі». Першим з них є намагання присвоїти В.-К. Острозькому статус ініціатора Берестейської унії. Останній, через послів Василя Суразького і Іоана Вишенського, у 1593 р. контактує з Потієм просячи його про підтримку унії й її лобювання у єпископському середовищі [1, Стовбці (далі по тексту – Ст.) 573-576]. Доказами причетності магната також є: його розмова з представником Папи Антонію Поссевіно [1, Ст. 575-582], вказівка на необхідність узгодження процесу з Московським князем [1, Ст. 581-584] і представлення 7 тез єдності конфесій, що фактично претендують на статус програмного документу унії [1, Ст. 585-588]. Потім намагається подати себе як всього лише виконавця чужих ідей [1, Ст. 585-586], адже, повністю опубліковані матеріали, на його думку, переконливо доводять ініціатора об'єднання [1, Ст. 589-590] котрим автор «Антиризиса» вже 6 років [Ст. 573-576] бачить Острозького.

Єпископ позиціонує себе, як виконавця затії князя, при чому виконавця незаслужено обмовленого, навіть зрадженого. Організацію унії, згадавши лист Острозького, він бере на себе з грудня 1595 р. (допущено неточність – напевне, мається на увазі 1594 р., 2 (12) грудня коли Терлецьким, Мацейовським і Потієм підписується декларація, що засвідчує остаточне приєднання останнього до унії – В. Б.), дізнавшись, що Луцький, Перемишський, Львівський і Холмський владики 4 роки ведуть переговори між собою щодо об'єднання [1, Ст. 591-594]. Після приєднання до колег і переведення питання унії у публічну площину князь Острозький піддає критиці плани Потія та забороняє скликання собору з даного питання вважаючи його потенційні результати неефективними у порівнянні з соборами інших конфесій [1, Ст. 595-600].

Для підтвердження аргументів, згаданих вище, він публікує не тільки свою особисту переписку з магнатом [1, Ст. 575-588], а й ділове листування князя з іншими особами [1, Ст. 651-654, 655-664]. Про дозвіл останнього на публікацію єпископ не згадує, вчергове демонструючи свою самостійність.

Другим аспектом, що стосується унійної діяльності князя в інтерпретації Потія, є показові дії останнього після ескалації його конфлікту з В.-К. Острозьким: він далі веде з ним листування, продовжує схиляти його до об'єднання церков, нагадує про минулу симпатію князя до унії, робить потуги довести, що православна церква не зазнає змін, а її проблеми буде виправлено [1, Ст. 601-604] і єдиним суттєвим нововведенням у ній стане спільний календар, що є не догматом, а обрядом, який можна скасувати [1, Ст. 629-632].

Проте князь не визнає владику за пастора та продовжує перебувати на антиунійній позиції [1, Ст. 631-634]. Тільки після особистої зустрічі з ним єпископ отримує згоду на участь магната в спільному соборі присвяченому організації унії [1, Ст. 635-636]. Про відтермінування королем поїздки владик до Риму Потій, також, просить саме у князя [1, Ст. 635-642]. Наведені дані є прикладом залежності духовенства та церковної системи від влади світських осіб у кін. XVI ст. – спроби залучити до унії світського Острозького єпископом Потієм датуються навіть серпнем 1595 р. – до від'їзду останнього разом з Кирилом Терлецьким в Рим залишається 1 місяць. Показовим є апологетичний епітет, адресований В.-К. Острозькому як «головному вельможі своєї релігії», при котрому церква буде в порядку [1, Ст. 621-629], попри всю критику останнім автора досліджуваного твору.

Вище викладене пов'язане з третім аспектом унійної діяльності Василя-Костянтина Острозького: його взаємостосунків з королем Сигізмундом III Вазою у контексті даного питання. Монарх вважає, що князь повинен самостійно провадити об'єднувальну роботу між конфесіями, – католикам мало користі з цього об'єднання, для них нічого не зміниться якщо князь залишиться на позиціях православ'я. Наголошується, що спільна церква має більш важливе значення для Русі, а не – Польщі [1, Ст. 653-660]. Князю радять не погрожувати Потію і Терлецькому позбавленням маєтностей, – вони знаходяться під опікою короля [1, Ст. 659-664].

Наведена інформація показує, що князь Острозький розгортає масштабну антиунійну діяльність і її зміг призупинити тільки Сигізмунд III Ваза, причому ціною скасування собору, присвяченого унії [1, Ст. 635-642]. Причиною цього стало запрошення на собор, що надходить від православного магната [1, Ст. 641-642] для євангеліків, а саме 10 радників котрі мали допомогти останньому [1, Ст. 647-650]. До того ж, у серпні 1595 р. кн. Острозький підтверджує свою рішучість боротися до кінця, навіть з використанням свого озброєного війська, чисельність котрого «якщо немає двадцяти тисяч, тоді певне п'ятнадцять», що не залишає супротивникові шансів: «тоді б не почтом людей, але тільки кухарками своїми могли б перебільшити нас !» [1, Ст. 641-648]. Король трактує це як спробу розколу планованого заходу та особисту образу з боку Василя-Костянтина [1, Ст. 653-656]. Подібні королівським (привласнення духовної та світської влади) звинувачення раніше озвучуються Петром Скаргою [18, с. 174].

Оприлюднення конфлікту князя і короля у «Антиризисі» ще раз демонструє затребуваність духовенства у світській підтримці перед

Берестейською унією: критикуючи князя представник духовенства Потій не гребує залученням аргументів від мирської особи.

Роблячи висновок, можна зазначити, що Василя-Костянтина Острозького, попри його демарш від організації Берестейської унії, Іпатій Потій надалі розглядає, як дійову особу релігійного життя Речі Посполитої і виражає свою потребу у його подальшій участі в ньому. Тому подана ним оцінка діяльності князя пов'язаної із церковною унією є диференційованою відповідно до конкретних дилем, які розглядаються в трактаті. Агресивно Потій полемізує щодо питань котрі стосуються безпосередньо його особи в об'єднавчому процесі церков: себе він вважає обмовленим простим виконавцем унійної ініціативи князя Острозького. Там де мова йде про вирішення проблем безпосередньо пов'язаних із самою унією Володимирський владика використовує компромісну і миролюбну риторику щодо князя.

Другим моментом вартим уваги є поява в «Антиризисі» критики дій В.-К. Острозького королем Речі Посполитої Сигізмундом III Вазою. Така активність монарха свідчить на користь озвученої в історіографії тези про зближення світської і церковної влади у Речі Посполитій кін. XVI ст. й боротьбу руської еліти проти королівської адміністрації за контроль над православною церквою [5, с. 103]. У статті продемонстровано конкретний приклад такої боротьби, де король розглядає князя як конкурента у суперництві за вплив на церкву.

Література

1. «Антиризис» или апология против Христофора Филалета въ двухъ текстахъ: западно-рускомъ (1599 г.) и польскомъ (1600 г.) // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – С.-Петербург, 1903. – Т. 19. – Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – Ст. 477-982.
2. “Апокрисис”. Сочинение Христофора Филалета // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – С.-Петербург, 1882. – Т. 7. – Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 2. – Ст. 1003-1820.
3. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії [Текст] / Б. Гудзяк, М. Габлевич, О. Турій. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – XVI + 426 с.
4. Дмитрієв М. В. Концепція унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст. [Текст] / М. В. Дмитрієв // Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління (Матеріали Перших «Берестейських читань. Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р). – 1994. – С. 39-101.
5. Плохій С. М. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні [Текст] / С. М. Плохій ; [пер. з англ., ред. С. Грачова]. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

6. Сенік С. Брестская уния: подведение итогов [Текст] // 400 лет Брестской церковной унии (1596-1996): критическая переоценка. Сб. материалов международн. симпозиума. Неймеген, Голландия. – Изд. ББИ, 1998. – С. 13-28.
7. Сенік С. Два митрополити – Потій і Рутський [Текст] / С. Сенік // Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління (Матеріали Перших «Берестейських читань». Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.). – 1995. – С. 137-172.
8. Скабаланович Н. Объ Апокрисъ Христофора Филалета. – С.-П.: Типографія К. В. Трубникова. Литейная, № 42, 1873. – 225 с.
9. Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI-XVII ст. [Текст] / Я. Стратій // Острозька давнина. Дослідження і матеріали / [відп. ред. Мицько І.] – Т. І. – Львів : Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 90-96. – ISBN 5-7702-1006-0.
10. Тимошенко Л. Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 7. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – 412 с.
11. Хинчевська-Геннель Т. Берестейська унія в XVII столітті з польської точки зору [Текст] / Т. Хинчевська-Геннель // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII ст. (Матеріали Других «Берестейських читань». Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1-6 лютого 1995 р.). – 1996. – С. 87-130.
12. Шевченко В. Передберестейський унійний процес 1590-1593 років: мотиви, проблематика, перспективи // Українське релігієзнавство / Гол. ред. А. Колодний. – № 24. – К., 2002. – 117 с. – С. 85-96.
13. Яременко П. К. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його «Апокрисис». – Львів : Вид-во Львівського у-ту, 1964. – 109 с.
14. Bruckner, A. Spory o unie w dawney literaturze // Kwartalnik historyczny. – 1896. – Т. X. – Р. 578-644. [Електронний ресурс] / Bruckner A. – Режим доступу до книги: <http://www.sbc.org.pl/publication/8429>, вільний. – Заголовок з екрана.
15. Chodyncki, K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska : zarys historyczny 1370-1632. – Warszawa, 1934. – 632 s. [Електронний ресурс] / K. Chodyncki. – Режим доступу до книги: <http://www.kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=55083&from=publication>, вільний. – Заголовок з екрана.
16. Pocię H. Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiję greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w Roku Pańskim 1597 [Text] / Pocię H., J. Byliński, J. Długosz. – Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu wrocławskiego, 1997. – 285 s.
17. Stebelski Ignacy. Dwa wielkie światła. – Т. 2. – Lwów, 1867. – 352 s.
18. Tretiak J. Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej. – Kraków : Nakładem akademii umiejętności, 1912. – 352 s. [Електронний ресурс] / J. Tretiak. – Режим доступу: <http://www.kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=33498&dirids=70>, вільний. – Заголовок з екрана.